

กระบวนการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในภาคตะวันออก

THE SPECIAL ECONOMIC DEVELOPMENT ZONE DRIVEN PROCESS OF THE EASTERN REGION

ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์*

Chaiyon Praditsil

ชูวงศ์ อุบาลี**

Chuwong Aubalee

อศวิน แก้วพิทักษ์***

Ussavin Kaewpitak

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการแปลงนโยบายมาสู่แผนงานและโครงการ การขานรับนโยบาย รวมถึงการประเมินความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรค นอกจากนี้ ยังประเมินผลกระทบและมาตรการนโยบายในการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสมระหว่างการวิจัยสำรวจในเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อค้นพบจากการศึกษา สามารถสรุปได้ว่า ในการขับเคลื่อนนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น การวิจัยจะพบว่า กระบวนการแปลงนโยบายประกอบด้วย 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ ขั้นตอนกำหนดนโยบาย ขั้นตอนการกำหนดผังพื้นที่ของเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ และขั้นตอนการกำหนดโครงการและกิจกรรม ในส่วนของการขานรับนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของประชาชน ในจังหวัดตราดและจังหวัดสระแก้ว โดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างมาก นอกจากนี้ ยังพบว่าความก้าวหน้าของโครงการยังเป็นเรื่องของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยมีอุปสรรคที่เป็นปัจจัยร่วมของเศรษฐกิจพิเศษในจังหวัดตราดและจังหวัดสระแก้ว 3 ปัจจัยที่สำคัญคือ ปัญหาความชัดเจนเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา ปัญหาทางด้านกฎหมาย ปัญหาการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาในเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ และปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในท้ายที่สุดผลการศึกษาก็เกี่ยวกับการประเมินผลกระทบเรื่องความเป็น

* คณະมนุชยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

** คณະมนุชยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

*** คณະมนุชยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ธรรมในการกระจายรายได้ นั้น ยังเป็นผลในเชิงค่อนข้างลบ ดังนั้น ข้อเสนอแนะหลักในเชิงมาตรการนโยบาย เพื่อเอื้อประโยชน์กับทุกฝ่ายก็คือการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมถึงการประยุกต์ปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชา มาใช้ในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ

คำสำคัญ : เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ, กระบวนการนโยบาย, การขานรับนโยบาย, การประเมินความก้าวหน้า, การประเมินผลกระทบ

ABSTRACT

The research aimed to study policy transmission and implementations, policy response, obstacle and progress as well as impact evaluation and policy measures to special economic zone development policy drive in Amphoe Khlong Yai, Trat Province including Amphoe Aranyaprathet and Amphoe Watthana Nakhon, Sa Kaeo province. The research used mixed method both survey and qualitative research. The results showed that the policy transmission consisted of three main steps as follows: policy formulation step, determine the area plan special economic zone step as well as activity and project formulation step. Moreover, it was found that the people in Trat and Sa Kaeo provinces overall, the level of policy response is quite high. In addition to the research found that the 3 important factors are The problem of clear boundary between Thailand and Cambodia.

Legal issues Problems of the adjustment of development strategies in special economic zone and problems of public participation the progress of the project was focused on economic infrastructure development and common factors being obstacle to the policy drive were as follows : unclearness concerning Thai-Cambodia border, legal problem, problem concerning strategic adjustment the policy and people participation. Finally, the impact evaluation found that distributes justice was rarely negative so recommendations of research for win-win solution were people participation promotion and application of Sufficiency Economy Philosophy of King Bhumibol's science used in the development of special economic zones.

Keywords: special economic development zone, policy process, policy responsive, progress evaluation, impact evaluation

บทนำ

การพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในฐานะที่เป็นพื้นที่เศรษฐกิจทั้งในเชิงกายภาพและเชิงกฎหมายที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐ ภายในขอบเขตเฉพาะหนึ่งๆ ภายใต้อาณาบริเวณของประเทศใดประเทศหนึ่ง ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในประเทศกำลังพัฒนาทั้งในเอเชีย ลาติน

อเมริกา แคริบเบียน และแอฟริกา นับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ในปี 1986 มีเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นจำนวนกว่า 176 เขตได้ถูกจัดตั้งขึ้นใน 47 ประเทศ และเพิ่มเป็น 3,500 เขตใน 130 ประเทศในปี 2006 ในปี 2015 มีเขตเศรษฐกิจพิเศษเกิดขึ้นทั่วโลกกว่า 4,300 แห่ง และตัวเลขได้เพิ่มสูงขึ้นอยู่ตลอดเวลา ได้มีการประมาณการว่ามูลค่าการส่งออกจากเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น สูงถึง 2 แสนล้านดอลลาร์สหรัฐ และเป็นแหล่งจ้างงานกว่า 40 ล้านคนทั่วโลก¹

ประเทศไทยได้เริ่มกำหนดนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษโดยเน้นบริเวณชายแดนตั้งแต่ปี พ.ศ.2557 ประเทศไทยจึงนำการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษมาใช้ภายใต้นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมชายแดน และการก้าวสู่ประชาคมอาเซียนโดยใช้แรงงานข้ามชาติ ที่มีค่าแรงต่ำเป็นจุดขายในการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากการประชุมคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) ครั้งที่ 1/2557 เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2557 โดยมี พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้าคณะ คสช. เป็นประธานฯ มีมติเห็นชอบพื้นที่ที่มีศักยภาพเหมาะสมในการจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษระยะแรกของไทยใน 5 พื้นที่ชายแดน เพื่อให้สามารถก้าวสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนได้อย่างสมบูรณ์ในปี 2558 ได้แก่ 1) อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก 2) อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว 3) จังหวัดตราด 4) จังหวัดมุกดาหาร และ 5) อำเภอสะเดา (ด้านศุลกากรสะเดาและด้านปาดังเบซาร์) จังหวัดสงขลา โดยมีหลักเกณฑ์และวิธีการสนับสนุนการจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ 4 เรื่อง ได้แก่ (1) สิทธิประโยชน์สำหรับการลงทุน (2) การให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จ (3) มาตรการสนับสนุนการใช้แรงงานต่างด้าว และ (4) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและด้านศุลกากรในพื้นที่เพื่อให้สามารถรองรับกิจกรรมในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษและเชื่อมโยงในภูมิภาคได้อย่างมีประสิทธิภาพ²

ในกรณีของภาคตะวันออกนั้น รัฐบาลได้กำหนดเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ 2 แห่งด้วยกันคือ เขตอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้วและเขตอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด โดยเห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษมีศักยภาพและโอกาสในการพัฒนา คือ อำเภออรัญประเทศ มีมูลค่าการค้าชายแดนไทย-กัมพูชาสูงเป็นอันดับ 1 พื้นที่อยู่ใกล้ท่าเรือแหลมฉบังและอยู่ในแนวระเบียงเศรษฐกิจตอนใต้ ดังนั้น แนวทางการพัฒนาจะเน้นอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตร การขนส่งต่อเนื่องที่ค้าส่ง-ปลีกระหว่างประเทศ ส่วนเขตเศรษฐกิจที่อำเภอคลองใหญ่ มีมูลค่าการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา เพิ่มขึ้นมาโดยตลอดและมีพื้นที่อยู่ใกล้ ท่าเรือสีหนุวิลล์ และแหลมฉบัง นอกจากนี้ยังมีฐานการท่องเที่ยวรวมอยู่ในพื้นที่ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาก็จะเน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การขนส่งต่อเนื่อง และการค้าปลอดภาษี

อย่างไรก็ดีในการขับเคลื่อนนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษที่จังหวัดสระแก้ว และจังหวัดตราดนั้น ยังดำเนินไปได้อย่างเชื่องช้าและยังไม่ปรากฏผลผลิตจากการดำเนินนโยบายออกมาอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าจะมีการวิเคราะห์ถึงกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายตั้งแต่แรกจนมาถึงปัจจุบันว่ามี กระบวนการแปลงนโยบายมาสู่แผนและโครงการมีลักษณะอย่างไร

¹ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, *หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ*, (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2561).

² กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนการประชาสัมพันธ์ สำนักโฆษก, *ผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.)*, 2557. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2557, จากเว็บไซต์ <http://www.thaigov.go.th/th/news/1/item/84757>.

ประชาชนชาวบ้านนโยบายเศรษฐกิจพิเศษที่กำหนดจากเบื้องบนมาน้อยเพียงใด มีอุปสรรคอะไรที่มีผลต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ การวิเคราะห์กระบวนการนโยบายดังกล่าวจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะนโยบายในการขับเคลื่อนต่อไป

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. การศึกษากระบวนการแปลงนโยบายมาสู่แผนงานและโครงการ การพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษสู่การปฏิบัติ ในเขตอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อศึกษาการขานรับทั้งเชิงเห็นด้วยและคัดค้านที่มีต่อนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
3. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
4. เพื่อประเมินผลความก้าวหน้าและผลกระทบเกี่ยวกับความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ (distributive justice) ของการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
5. เพื่อนำเสนอมาตรการนโยบายขับเคลื่อนการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่เอื้อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย (win-win solution)

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยโครงการกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออก จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสม (mixed methods) ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยในเชิงคุณภาพ กลยุทธ์ในการผสมผสานระหว่างการวิจัยจะใช้การวิจัยผสมผสานแบบปรับลูกกันต่อ (sequential mixed designs)³

1. การวิจัยเชิงสำรวจ ในการวิจัยเชิงสำรวจผู้วิจัยจะกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ทำการสำรวจดังนี้

- 1.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนที่มีสิทธิ์เลือกตั้งในอำเภอคลองใหญ่จังหวัดตราดทั้งหมด 3 ตำบล คือ ตำบลหาดเล็ก ตำบลคลองใหญ่ และตำบลไม้รูดทั้งหมด 13,628 คน ซึ่งใช้สูตรของ Taro Yamane จะได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 389 คน โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (stratified random sampling) ผสมกับการเลือกตัวอย่างโดยบังเอิญ (accidental sampling)

- 1.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างอำเภออรัญประเทศและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว

³ Teddie Charles and Tashakkori Abbas, **Foundations of Mixed Methods Research : Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences.** (London : SAGE Publications Inc, 2009).

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนที่มีสิทธิ์เลือกตั้งในอำเภอรัฐประเทศ ทั้งหมด 86,103 คนและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ทั้งหมด 81,057 คน รวมทั้งสองอำเภอจะได้จำนวนประชากรทั้งหมด 167,160 คน เมื่อใช้หลักของ Taro Yamane ในการกำหนดตัวอย่างที่มีมากกว่า 100,000 คน จะสามารถเก็บกลุ่มตัวอย่างได้ไม่เกิน 400 คน⁴ ดังนั้นจะได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบชั้นภูมิ (stratified random sampling) ผสมกับการเลือกตัวอย่างโดยบังเอิญ (accidental sampling)

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ การเก็บรวบรวมข้อมูล ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การศึกษาเอกสาร เอกสารที่จะใช้ในการวิจัยนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร 2 ประเภท ได้แก่ เอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรอง ดังนี้

1) เอกสารขั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังมิได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ผู้วิจัยถือว่าเป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ เช่น กฎหมาย กฎระเบียบ คำสั่ง เอกสารการประชุมกลุ่ม บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ หนังสือพิมพ์ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

2) เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว เอกสารชั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น ตำราทางวิชาการ บทความวิชาการ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ เป็นต้น

2.2 การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-Depth Interview) จะมุ่งรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ (Field Research) โดยการใช้แนวสัมภาษณ์เจาะลึก โดยอาศัยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-Informants) เป็นการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ซึ่งการจะศึกษาข้อมูลเชิงลึกอันเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในรูปแบบและขั้นตอนกระบวนการต่างๆ จำเป็นต้องอาศัยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเท่านั้น โดยในขั้นตอนของการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ได้แก่ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มผู้กระทำการในภาครัฐ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดตราด ผู้ว่าราชการจังหวัดสระแก้ว ข้าราชการกรมโยธาธิการและผังเมือง เป็นต้น และกลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มผู้กระทำการที่อยู่นอกภาครัฐ เช่น นักการเมืองท้องถิ่น สภาหอการค้าจังหวัด ผู้นำชุมชนในพื้นที่ เป็นต้น

2.3 การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (key-informant) จำนวน 3-5 คนที่มีสถานภาพและจุดยืนแตกต่างและหลากหลาย เช่น กลุ่มที่ประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นักการเมืองท้องถิ่น และผู้นำชุมชน เป็นต้น

2.4 การสังเกตการณ์ การสังเกตการณ์ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้กับงานวิจัยเรื่องกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออก เป็นการลงไปดูสภาพของพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งจังหวัดตราดและจังหวัดสระแก้ว เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเสริมเอกสารและการสัมภาษณ์

⁴ Yamane, **Statistic: An Introductory Analysis**. (Third edition New York: Harper and Row, 1973).

การตรวจสอบข้อมูล ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลโดยการตรวจสอบข้อมูลวิจัยเชิงปริมาณจะตรวจสอบความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือของแบบสอบถาม ส่วนการตรวจสอบข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพจะใช้หลักการสามเส้า (Triangulation)

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลในโครงการนี้จะใช้การวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณจะวิเคราะห์ทางสถิติทั้งสถิติเชิงพรรณนา เช่น ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เป็นต้น ส่วนการวิเคราะห์ในเชิงคุณภาพจะใช้ในงานวิจัยฉบับนี้ เป็นการตีความหมายทางสังคมในลักษณะต่างๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคม โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์เชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์

ผลการวิจัย

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถสรุปได้ว่า กระบวนการแปลงนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษของภาคตะวันออกนั้น โดยทั่วไปเราสามารถแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ

1. ขั้นตอนการกำหนดนโยบาย ขั้นตอนการกำหนดนโยบายในที่นี้ หมายถึง การกำหนดจุดยืนของนโยบาย (policy standpoint) เกี่ยวกับการเลือกจังหวัดตราดและจังหวัดสระแก้วเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ จากการวิเคราะห์ผู้วิจัยพบแบบแผนในการกำหนดจุดยืนของนโยบายดังกล่าว คือ การกำหนดจุดยืนเกิดจากการผลักดันนโยบายในลักษณะ จากบนลงล่าง (top-down approach) โดยผู้นำรัฐบาลทหารและข้าราชการส่วนกลาง ภายใต้อำนาจของคณะรักษาความสงบแห่งชาติได้ใช้มาตรา 44 ของรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวประกาศอำเภอรัญประเทศและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว และอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ นอกจากนี้ จุดยืนนโยบายยังได้รับการหนุนเสริมจากรัฐบาลกัมพูชา ในการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษดังกล่าวด้วย กรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษ อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด จะพบความแตกต่างเพิ่มเติมจากเขตเศรษฐกิจพิเศษอื่นๆ ก็คือ เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราดนั้นมิได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษตั้งแต่แรก แต่ถูกจากการผลักดันของกลุ่มข้าราชการเทคโนโลยีของสภาพัฒน์หรือสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญในการเพิ่มพื้นที่อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราดขึ้นมาไว้ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

หลังจากที่ได้มีการกำหนดจุดยืนของนโยบายแล้ว กระบวนการนโยบายก็จะขับเคลื่อนไปสู่การวางแนวนโยบาย (policy guideline) การวางแนวนโยบายเป็นการวางทิศทางในการพัฒนาของเศรษฐกิจพิเศษ โดยในการนี้จะมีผู้นำ ข้าราชการในคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (Board of Investment) เป็นผู้วางบทบาท (Positioning) ของเขตเศรษฐกิจพิเศษ เมื่อพิจารณาถึงการวางนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออกนั้น จะพบว่ามี ความแตกต่างระหว่างจังหวัดตราดที่เน้นนิคมการบริการโดยมีเป้าหมายที่เน้นการท่องเที่ยวเป็นหลักกับจังหวัดสระแก้วที่เน้นนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นโรงงาน เพื่อผลิตสินค้าส่งเสริมการค้าชายแดน ดังนั้นการนิคมแห่งประเทศไทยจึงเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวกับการสร้างและบริหารนิคมอุตสาหกรรมเฉพาะในเขตเศรษฐกิจพิเศษ จังหวัดสระแก้วเท่านั้น

2. ขั้นตอนการวางผังเมืองในพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ในขั้นตอนนี้จะเป็นการวางผังพื้นที่โดยการประกาศเป็นทางการให้พื้นที่ใดในอำเภอวัฒนานครและอำเภอรัญประเทศของจังหวัดสระแก้ว รวมถึงอำเภอ

คลองใหญ่ จังหวัดตราด เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ กระบวนการจะเริ่มจากการกำหนดเป็นประกาศของกระทรวงมหาดไทยในขั้นแรก และต่อมาจะพัฒนามาเป็นการประกาศกฎกระทรวงมหาดไทยในอนาคต

ในกระบวนการวางผังเมืองในพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เราจะพบว่า นอกจากการมีบทบาทของกลุ่มผู้นำข้าราชการส่วนภูมิภาคแล้ว ยังมีการผลักดันมาจากข้าราชการส่วนกลาง เช่น ผู้นำของกรมโยธาธิการและผังเมือง หรือผู้นำข้าราชการของปลัดกระทรวงมหาดไทย รวมถึงนักการเมืองท้องถิ่นที่มีตำแหน่งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ด้วย เป็นต้น

3. ขั้นตอนการกำหนดโครงการและกิจกรรม หลังจากที่มีการประกาศกฎกระทรวงมหาดไทย เกี่ยวกับผังพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดสระแก้วและจังหวัดตราดที่จะมีขึ้นในอนาคตแล้ว ก็จะเริ่มมีการผลักดันกิจกรรมและโครงการที่เป็นรูปธรรมในการขับเคลื่อนเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ การกำหนดโครงการและกิจกรรมดังกล่าวจะขึ้นอยู่กับความสนใจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบแต่ละพื้นที่ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องอนุญาตภายใต้กรอบของกฎกระทรวงที่จะมีขึ้นในอนาคต

ดังนั้นในกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายโดยภาพรวมมีข้อค้นพบว่า การขับเคลื่อนนโยบายจะมีการดำเนินการออกเป็น 2 ระยะคือ ในระยะแรก เป็นการดำเนินงานโดยภาครัฐเกี่ยวกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำหรับเขตเศรษฐกิจพิเศษ หลังจากนั้นจึงเป็นการดำเนินการของภาคเอกชนที่ได้รับสัมปทานในเขตเศรษฐกิจพิเศษในรูปแบบอุตสาหกรรมของพื้นที่จังหวัดสระแก้ว และนิคมบริการของจังหวัดตราด อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ในปัจจุบันพบว่า การขับเคลื่อนนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษยังอยู่ในขั้นตอนการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา เป็นต้น เนื่องจาก ใน การดำเนินงานของภาคเอกชนนั้นจะต้องมีผู้ได้รับสัมปทานเข้าที่ราชพัสดุในเขตเศรษฐกิจพิเศษเสียก่อน หลังจากนั้นภาคเอกชนจะได้ออกแบบและดำเนินการก่อสร้างเพื่อการดำเนินธุรกิจต่อไปในอนาคตต่อไป

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 คือการขานรับทั้งเชิงเห็นด้วยและคัดค้านที่มีต่อนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภอรัฐประศาสน์และอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว สามารถสรุปได้ว่า ในกรณีของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราดนั้น การขานรับนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของประชาชน ในเขตอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด โดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างมาก เมื่อจำแนกตามประเด็นการขานรับนโยบายสามารถแบ่งประเด็นออกเป็น 2 กลุ่มคือ ประเด็นที่มีการขานรับมากที่สุดและประเด็นที่มีการขานรับค่อนข้างมาก ส่วนประเด็นที่มีการขานรับมากที่สุด 3 ลำดับ ลำดับแรก ได้แก่

1. การกำหนดให้อำเภอคลองใหญ่เป็นศูนย์กระจายสินค้า
2. การดำเนินโครงการก่อสร้างถนน 4 เลน สาย 318 (ตราด-คลองใหญ่-บ้านหาดเล็ก)
3. การกำหนดให้อำเภอคลองใหญ่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว

ในกรณีของประเด็นที่มีการขานรับค่อนข้างมาก 3 ลำดับลำดับแรก ได้แก่

1. การดำเนินโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรืออเนกประสงค์คลองใหญ่ที่ผ่านมา
2. เขตเศรษฐกิจพิเศษจะเพิ่มการจ้างแรงงานท้องถิ่นมากขึ้น
3. ประชาชนในอำเภอคลองใหญ่จะได้ประโยชน์จากการค้าชายแดน

เมื่อพิจารณาการขานรับนโยบายเศรษฐกิจพิเศษของประชาชนในอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ซึ่งมีข้อค้นพบว่า ประชาชนมีการตอบสนองนโยบายในเชิงบวกค่อนข้างมาก ข้อค้นพบการขานรับนโยบายดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างจากสถานการณ์ของเศรษฐกิจพิเศษที่อื่น เช่น เขตเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย พบว่าประชาชนอำเภอเชียงของได้มีการรวมกลุ่มคัดค้านการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย เนื่องจากเขตเศรษฐกิจพิเศษได้นำที่ดินของรัฐจำนวน 1,300 ไร่ มาใช้ในการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมโดยพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าชุมชนอยู่ 321 ไร่⁵ แต่ในกรณีของประชาชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราด มิได้มีการชุมนุมต่อต้านคัดค้านแต่กลับยอมรับนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษก็เนื่องมาจากเหตุผล 3 ประการคือ

1. การสร้างนิคมบริการเป็นการนำพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งไม่มีป่าชุมชนดังเช่น เขตเศรษฐกิจพิเศษ จังหวัดเชียงรายมาใช้ในการดำเนินการ พื้นที่สาธารณะประโยชน์ดังกล่าวมีจำนวน 888 ไร่ 2 งาน 72 ตารางวาในเขตใกล้หาดบานชื่น ตำบลไม้รูด อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ดังนั้นเมื่อมีการเพิกถอนที่ดินตามคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 มาเป็นที่ราชพัสดุ เพื่อใช้ประโยชน์ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ จึงไม่พบการต่อต้านจากประชาชนแต่อย่างใด⁶

2. ประชาชนและผู้นำชุมชนไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนในต่างจังหวัดตั้งสะท้อนมาจากคำสัมภาษณ์ที่ว่า⁷ **“คนตราดยังไม่รู้เลยว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษคืออะไร”**

นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนในพื้นที่เองก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษอย่างแจ่มแจ้ง ดังจะเห็นได้จากนายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีพื้นที่อยู่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษก็ยังไม่มีความเข้าใจคลาดเคลื่อน ดังคำกล่าวที่ว่า⁸ **“เราเป็นเศรษฐกิจพิเศษ ผู้นำก็หวังจะได้บพิเศษ”**

แต่เมื่อเริ่มมีการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้นำท้องถิ่นก็เริ่มเรียนรู้ ว่าการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นวาทกรรมของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีได้ให้อภิสิทธิ์พิเศษแต่อย่างใดสำหรับคนในพื้นที่ ดังคำบอกเล่าถึงประสบการณ์ของนายกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นคนเดิมที่ว่า⁹ **“ผู้ว่าขอให้เทศบาลสร้างถนนเพิ่ม ใช้งบท้องถิ่น” “คนท้องถิ่นได้แต่ชื่อ”**

3. ความคาดหวังที่จะได้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ ประชาชนเห็นว่าโครงการของเขตเศรษฐกิจพิเศษนำมาซึ่งโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ยังขาดแคลนอยู่ในเขตชายแดน เช่น การสร้างถนน 4 เลนส์ตราด – หาดเล็ก ที่ประชาชนผลักดันมาหลายปี ไม่สามารถขับเคลื่อนได้แต่เริ่มมีการก่อสร้างใน

⁵ ข่าว 3 มิติช่อง 3, การคัดค้านการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย. วันที่ 30 สิงหาคม 2558 และ 19 ธันวาคม 2558.

⁶ สำนักงานจังหวัดตราด, รายงานความก้าวหน้าการดำเนินการขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตราด. 2560, อัดสำเนา.

⁷ อมรฤทธิ์ พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2558, ชาวบ้าน, ศาลาเอนกประสงค์

⁸ กิจปา ประสิทธิ์เวช, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2559, นายกเทศมนตรีตำบลหาดเล็ก

⁹ เรื่องเดียวกัน

กระบวนการของนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังคำกล่าวที่ว่า¹⁰ “ชาวบ้านคาดหวังมานานแล้วก่อนมีโครงการซะอีก” “โครงการถนนทำได้หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้ง ๆ ที่ขอมานานแล้ว”¹¹

ในส่วนของการขานรับนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของประชาชน ในเขตอำเภอรัฐประศาสตร์ และอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว โดยภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างมากเช่นเดียวกับจังหวัดตราด เมื่อจำแนกตามประเด็นการขานรับนโยบายสามารถแบ่งประเด็นออกเป็น 2 กลุ่มเช่นเดียวกันคือ ประเด็นที่มีการขานรับมากที่สุดและประเด็นที่มีการขานรับค่อนข้างมาก ในประเด็นที่มีการขานรับมากที่สุด 3 ลำดับแรก จะได้แก่

1. โครงการทางหลวงอรัญประเทศชายแดนไทย-กัมพูชา (บ้านหนองเอี่ยน-สตึงบท)
2. การวางระบบชลประทาน
3. การดำเนินแผนพัฒนาระบบไฟฟ้า

ส่วนประเด็นที่มีการขานรับค่อนข้างมาก 3 ลำดับแรกนั้น ได้แก่

1. การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษจะช่วยให้อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องโดยชุมชนขยายตัวมากขึ้น
2. การกำหนดพื้นที่ให้เป็นศูนย์เปลี่ยนถ่ายสินค้าและยานพาหนะ คลังสินค้าและห้องเย็นในอนาคต
3. การกำหนดพื้นที่เป็นศูนย์ต่อเนื่องทั้งระบบรางและถนน

เมื่อพิจารณาการขานรับนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษของประชาชนในอำเภอรัฐประศาสตร์และอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ซึ่งมีข้อค้นพบว่า ประชาชนมีการตอบสนองในเชิงบวกค่อนข้างมาก ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากประชาชนเห็นว่าโครงการของเขตเศรษฐกิจพิเศษจะช่วยพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น โครงการทางหลวงอรัญประเทศชายแดนไทย-กัมพูชา (บ้านหนองเอี่ยน-สตึงบท) การวางระบบชลประทาน การดำเนินแผนพัฒนาระบบไฟฟ้า การก่อสร้างทางรถไฟแก่งคอย-คลองสิบก้า-สุดสะพานคลองลึก เป็นต้น ดังเช่นคำกล่าวที่ว่า¹² “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี”

จากการสัมภาษณ์ดังกล่าว รวมถึงการสังเกตการณ์ของนักวิจัยในพื้นที่จะพบว่า พื้นที่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดสระแก้วนั้น ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ในเขตชนบท การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ของประชาชนในพื้นที่คือ การทำเกษตรกรรม ซึ่งมีความจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการน้ำให้เพียงพอ รวมไปถึงระบบการคมนาคมขนส่งในพื้นที่ที่ยังไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควร ดังนั้นประชาชนในพื้นที่จึงมีความต้องการให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ การขยายตัวของเขตเศรษฐกิจพิเศษจะนำมาซึ่งการจ้างงานและการประกอบอาชีพของคนในพื้นที่ เพื่อที่คนในพื้นที่จะได้ไม่ต้องไปประกอบอาชีพในพื้นที่อื่น ดังนั้น เขตเศรษฐกิจพิเศษจึงตอบสนองประชาชนที่ไม่ได้ทำเกษตรกรรมนั้น ก็สามารถแสวงหาการจ้างงานท้องถิ่นเพิ่มจากกระบวนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษด้วย

¹⁰ กิจปา ประสิทธิ์เวช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2559, นายกเทศมนตรีตำบลหาดเล็ก

¹¹ ปิยะวุฒิ ประสิทธิ์เวช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2559, กำนันตำบลหาดเล็ก

¹² ชิตพิทักษ์ แก่นจันทร์. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2560, นายกเทศมนตรีตำบลบ้านด่าน

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 สามารถสรุปได้ว่า อุปสรรคที่เป็นปัจจัยร่วมของการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งในจังหวัดสระแก้วและจังหวัดตราดนั้น มี 3 ปัจจัยที่สำคัญคือ^{13,14}

1. ปัญหาความชัดเจนเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา ความชัดเจนเกี่ยวกับเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออก เนื่องจากเขตเศรษฐกิจพิเศษดังกล่าวมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดน (border special economic) แต่การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษที่จังหวัดสระแก้วและจังหวัดตราดนั้น เป็นการพัฒนาที่มีมิติเรื่องความมั่นคงเป็นมิติสำคัญในการดำเนินงาน ดังนั้น ความไม่ชัดเจนในเรื่องเขตแดนจึงก่อให้เกิดความไม่สะดวกในการจัดทำโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ รวมถึงการเคลื่อนไหวของทุน แรงงาน และเทคโนโลยีในอนาคต แต่ความชัดเจนเรื่องเขตแดนระหว่างไทย-กัมพูชา ในเขตพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นปัญหาที่ยังไม่ได้มีการเจรจาระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาอย่าง

2. ปัญหาทางด้านกฎหมาย ปัญหาทางด้านกฎหมายในการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออกนั้น พบว่า ยังมีกฎหมายที่ยังไม่ได้ยกเลิกและเป็นอุปสรรคต่อการจัดทำโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจสำหรับการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษ ตัวอย่างเช่น กรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดตราดพบว่า มีอุปสรรคที่สำคัญคือ โครงการก่อสร้างทางหลวงต่างๆ

3. ปัญหาการปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาในเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ ยุทธศาสตร์การพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน เกิดขึ้นหลังรัฐประหารเดือนพฤษภาคม 2557 หลังจากที่ให้มีโครงการนำร่อง 5 จังหวัดแล้ว และต่อมาได้ขยายให้มีเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดน 8 จังหวัด ได้แก่ ตาก ตราด หนองคาย เชียงราย สงขลา สระแก้ว กาญจนบุรี และมุกดาหาร จนในที่สุดได้ขยายเป็น 10 เขต โดยเพิ่มจังหวัดนครพนมและนราธิวาส จังหวัดชายแดนที่มีการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษดังกล่าว ล้วนเป็นจังหวัดชายแดนที่มีการค้าขาย ส่งสินค้าไปมาระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น นโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดนดังกล่าวจึงได้รับการคาดหวังว่าจะเป็นพื้นที่ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชาติสองด้านหลักๆด้วยกันคือ ด้านหนึ่งก็ได้รับกับการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน เรื่องการขนส่งสินค้าจากชายแดนของประเทศต่างๆในอาเซียนจะสะดวกมากขึ้น ส่วนด้านที่สอง คาดหวังว่าจะเป็น การสร้างงานที่จังหวัดชายแดนโดยให้คนต่างด้าวเข้ามาทำงานในระยะสั้น (3 เดือน) หรือ เข้ามา-เย็นกลับ อย่างไรก็ตาม กิติ นโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดนดำเนินไปอย่างล่าช้ารัฐบาลจึงมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษโดย ดร.สมคิด จาตุศรีพิทักษ์ เห็นว่าพื้นที่ทางภาคตะวันออกมีศักยภาพ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีอุตสาหกรรมที่สำคัญของไทยมาแล้ว ตั้งแต่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก หรือ Eastern Sea board Development Program (ESB)¹⁵

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ในการศึกษาผลกระทบเกี่ยวกับความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ ของการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว สามารถสรุปได้ว่าประชาชนเห็นว่าเขต

¹³ เบญจวรรณ อ่านเปรื่อง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2560, อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดตราด

¹⁴ ภักธรณ เทียนไชย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2561, อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสระแก้วชลบุรี.

¹⁵ อภิชัย พันธเสน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2560, วิทยาการบรรยาย, มหาวิทยาลัยบูรพา. อัดสำเนา.

เศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออก จะมีความเป็นธรรมในการกระจายรายได้ค่อนข้างน้อยจนถึงพอสมควร ตัวอย่างเช่น การสร้างถนนสี่เลนส์ในความรู้สึกของประชาชนในจังหวัดตราดและจังหวัดสระแก้วนั้น ให้ประโยชน์ต่อประชาชนในเรื่องความสะดวกในการคมนาคม รวมถึงอาชีพที่เกิดขึ้นตามเส้นทางของถนน แต่ผลที่เกิดขึ้นยังอยู่ในระดับพอสมควร ปานกลาง เนื่องจากเมื่อคิดในระยะยาวแล้วการสร้างถนนดังกล่าวก็อาจจะนำมาซึ่งผลเสีย เช่น อุบัติเหตุที่ถึงแก่ชีวิตของประชาชน อันเป็นผลมาจากการจราจรคับคั่งด้วยรถขนาดใหญ่ของโรงงาน ส่วนผลกระทบในแง่ราคาที่ดินที่สูงขึ้น ก็ยังมีผลพอสมควรในระดับปานกลางในการกระจายรายได้เช่นกัน เนื่องจากผู้ที่คาดว่าจะได้รับประโยชน์จากราคาที่ดินที่สูงขึ้นจะเป็นคนบางส่วนในท้องถิ่น ในขณะที่ประชาชนอีกบางส่วนไม่มีโอกาสในการที่จะขายที่ดินในราคาที่คาดว่าจะสูงขึ้นตามการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ กล่าวคือ ประชาชนของเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดสระแก้วที่อยู่ในเขตพื้นที่ข้อใช้ของทหารจากกรมป่าไม้ นั้นไม่มีกรรมสิทธิ์ หรือกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในเขตสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ส่วนกลุ่มชาวบ้านในเขตเมือง อำเภอคลองใหญ่ ที่มีที่ดินเฉพาะเป็นที่ยอยู่อาศัยหรือต้องเอาไว้ใช้ในการทำเกษตรกรรมที่ไม่อาจจะขายได้ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงผลกระทบเกี่ยวกับความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ใน เขตอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด ประชาชนมีความเห็นว่าอยู่ในระดับค่อนข้างน้อย และเมื่อพิจารณาในรายประเด็น เราสามารถแบ่งประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบดังกล่าวออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบพอสมควรและกลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบค่อนข้างน้อย ดังนี้

ในกลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบพอสมควรนั้น มีอยู่ด้วยกัน 3 ประเด็น โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้

- ลำดับที่ 1 การสร้างถนน 4 เลนส์ (ทางหลวงหมายเลข 3 ตราด – หาดเล็ก)
- ลำดับที่ 2 ราคาที่ดินในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ
- ลำดับที่ 3 การจัดหาน้ำประปาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

ส่วนประเด็นที่มีระดับผลกระทบค่อนข้างน้อย 3 ลำดับลำดับแรก ได้แก่

- ลำดับที่ 1 การจัดหาไฟฟ้าของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค
- ลำดับที่ 2 การให้เอกชนเช่าที่ราชพัสดุเป็นเวลา 99 ปี
- ลำดับที่ 3 การพัฒนาด้านศุลกากรที่หาดเล็ก

ส่วนของผลกระทบเกี่ยวกับความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ ของนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของประชาชน ในเขตอำเภออรัญประเทศ และอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้วนั้น ประชาชนมีความเห็นว่าอยู่ในระดับพอสมควร และเมื่อพิจารณาในรายประเด็น เราสามารถแบ่งประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบดังกล่าวออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบพอสมควรและกลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบค่อนข้างน้อย ดังนี้

ในกลุ่มประเด็นที่มีระดับผลกระทบพอสมควรนั้น มีอยู่ด้วยกัน 3 ประเด็น โดยสามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้

ลำดับที่ 1 การก่อสร้างทางหลวงหมายเลข 359 แยกทางหลวงหมายเลข 304 (พนมสารคาม) บรรจบทางหลวงหมายเลข 3 (สระแก้ว)

ลำดับที่ 2 โครงการทางหลวงหมายเลข 3366 และหมายเลข 3586 แยกทางหลวงหมายเลข 33 (ท่าข้าม) - บรรจบ ทางหลวงหมายเลข 3511 (หนองเอี่ยน)

ลำดับที่ 3 การจัดท่าฝั่งเมืองของเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ในส่วนของประเด็นผลกระทบค่อนข้างน้อย สามารถเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้

ลำดับที่ 1 ขยายพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษจาก 4 ตำบล (ตำบลป่าไร่ ตำบลบ้านด่าน ตำบลท่าข้าม และตำบลผักชะ) เป็น 7 ตำบล (เพิ่มตำบลอรัญประเทศ ตำบลปากห้วยและตำบลบ้านใหม่หนองไทร)

ลำดับที่ 2 ประชาชนในอำเภออรัญประเทศจะได้ประโยชน์จากการค้าชายแดน

ลำดับที่ 3 การโอนที่สาธารณะประโยชน์ให้เป็นที่ราชพัสดุในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 5 เพื่อนำเสนอมาตรการนโยบายขับเคลื่อนการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และอำเภออรัญประเทศและอำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ที่เอื้อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย สามารถสรุปโดยแยกออกเป็นพื้นที่ 2 จังหวัด ดังนี้ มาตรการนโยบายขับเคลื่อนการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ของอำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด มีข้อเสนอที่สำคัญในการพัฒนา ดังนี้

1. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนา (inclusive growth) จากพฤติกรรมของบริษัทพรีฟเฟอร์รี่ เพอร์เฟค ที่ยังไม่แสดงออกถึงการขับเคลื่อนการพัฒนาบริการจากที่ดินที่ได้รับสัมปทานในเขตเศรษฐกิจพิเศษ และพฤติกรรมในอดีตของบริษัทที่บริหารโครงการเซ็นทรัลตราดโดยกลุ่มเซ็นทรัล ที่ไม่สนใจการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ กลไกที่จะช่วยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จากเขตเศรษฐกิจพิเศษจะต้องพิจารณาในมิติทางเศรษฐศาสตร์การเมืองควบคู่กันไป กลไกทางเศรษฐกิจที่จะช่วยกระจายผลประโยชน์คือ การสร้างกระบวนการผลเชื่อมโยงต่อเนื่องทางเศรษฐกิจ (linkage effect)

ผลเชื่อมโยงต่อเนื่องของนิคมบริการที่มีต่อประชาชนในท้องถิ่น สามารถพิจารณาได้ใน 2 ลักษณะ คือ ผลเชื่อมโยงให้เกิดธุรกรรมไปข้างหน้า (forward linkage effect) และผลเชื่อมโยงให้เกิดธุรกรรมไปข้างหลัง (backward linkage effect) นิคมบริการของเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราด สามารถสร้างผลเชื่อมโยงให้เกิดธุรกรรมของประชาชนในท้องถิ่นไปข้างหน้าที่สำคัญเช่น การเกิดท่องเที่ยวโดยชุมชนรอบนิคม ส่วนผลเชื่อมโยงให้เกิดธุรกรรมไปข้างหลังที่สำคัญเช่น ผลิตภัณฑ์ประมงทางทะเล อาหารท้องถิ่นจังหวัดตราด ส่วนกลไกการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษสู่ประชาชนท้องถิ่นจังหวัดตราดในมิติทางการเมืองนั้น ควรเป็นบทบาทริเริ่มของภาครัฐต้องพิจารณาสร้างกลไกเชื่อมโยงระหว่างบริษัทพรีฟเฟอร์รี่ เพอร์เฟคกับชุมชนในท้องถิ่น

2. การเร่งรัดยุทธศาสตร์การค้าชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาในเขตจังหวัดตราด การค้าของประเทศที่ผ่านมาหลังรัฐประหารปีพ.ศ.2557 นั้น การเติบโตเริ่มจากการติดลบและค่อยๆ สู่การเติบโตมากขึ้น จนถึงปัจจุบัน ในขณะที่การเติบโตของการค้าชายแดน การขยายตัวเกินร้อยละ 10 ต่อปี โดยภาพรวมดังนั้น จึงควรเร่งรัดการค้าชายแดนมากขึ้น ในการเร่งรัดการค้าชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาในเขตชายแดนระหว่างตราดนั้น กลไกสำคัญที่จะต้องได้รับการพัฒนามาก็คือการประกาศจุดผ่านแดนถาวรเพิ่มขึ้นอีก 3 แห่งในเขตชายแดนจังหวัดตราด คือ

2.1 พื้นที่บริเวณเนิน 400 อำเภอโละ สภาภาพของการค้าชายแดนที่จุดผ่อนปรนเนิน 400 นั้น พบว่า สินค้าส่งออกของประเทศไทยสู่ประเทศบองจะเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคเป็นหลัก ในขณะที่สินค้านำเข้าจากกัมพูชาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องผลิตผลทางการเกษตร เช่น มันสำปะหลัง หรือข้าวโพด เป็นต้น ดังนั้น ถ้ามาการยกระดับจากจุดผ่อนปรนชั่วคราวมาเป็นจุดผ่านแดนถาวรก็จะทำให้การค้าในเขตเศรษฐกิจพิเศษขยายตัวขึ้น เนื่องจาก ในจังหวัดพระตะบองนั้น มีเขตเศรษฐกิจพิเศษรองรับการค้าชายแดนอยู่แล้ว

2.2 พื้นที่จุดผ่อนปรนท่าเสา ตำแหลมกลัด การยกระดับพื้นที่จุดผ่อนปรนท่าเสาในตำบลแหลมกลัดมาเป็นจุดผ่านแดนถาวร จะเป็นประโยชน์ต่อการค้าชายแดนระหว่างประเทศไทยและกัมพูชา เนื่องจากบ้านท่าเสานั้นเป็นชายแดนที่ติดต่อกับจังหวัดพระโขธ ประเทศกัมพูชา จังหวัดพระโขธนั้นเป็นจังหวัดที่กำลังก่อสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังนั้นจึงเป็นการประสานกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ อำเภอคลองใหญ่ได้โดยง่าย นอกจากนี้ประชาชนในจังหวัดพระโขธยังนิยมการกักสินค้าของไทย ดังจะเห็นได้จากในปัจจุบันประชาชนกัมพูชาเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่ตลาดนัดบ้านท่าเสา ตั้งแต่เวลา 10 นาฬิกาจนถึง 16 นาฬิกาในวันที่เปิดทำการสม่ำเสมอ

2.3 พื้นที่เขตเขาวง ตำบลหาดเล็ก จุดผ่านแดนถาวรแต่เดิมในเขตอำเภอคลองใหญ่ นั้นเป็นจุดผ่านแดนที่ตำบลหาดเล็ก ซึ่งต้องเดินทางผ่านพื้นที่ส่วนตัวของนายพัต สุภาภา ที่เป็นเช่นนั้นเพราะการเปิดจุดผ่านแดนที่หาดเล็กเกิดขึ้นจากมติทางการเมือง เพื่อให้ออกกฎหมายนอกจากการผลักดันของรัฐบาล กัมพูชาแล้วเสียพัตยังต้องผลักดันกับรัฐบาลไทยซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของพลตรีสนั่น ในฐานะที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จึงสามารถเปิดจุดผ่านแดนหาดเล็กได้มาจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่าตำบลหาดเล็กมีทางเลือกในการเปิดจุดผ่านแดนถาวรที่เหมาะสมมากกว่าในเขตที่ดินของเสียพัตก็คือ การเปิดจุดผ่านแดนถาวรที่ด่านเขาวง เนื่องจากด่านเขาวงนั้นมีชุมชนชาวบ้านทั้งในเขตประเทศไทยและกัมพูชาอยู่อย่างหนาแน่นและภูมิประเทศก็ค่อนข้างสะดวกในการคมนาคมระหว่างประเทศ ทั้งทางบกและทางเรือ นอกจากนี้ มีผู้ให้ข้อมูลว่าในเขตพื้นที่เขาวงเองนายพัตสุภาภาก็ได้ซื้อที่ดินเอาไว้เพื่อทำธุรกิจในอนาคตด้วย

3. การจัดการปักปันเขตแดนเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา ปัญหาการจัดการพื้นที่ชายแดนโดยผ่านกลไกคณะกรรมการปักปันเขตแดน ได้ดำเนินการปักปันเขตแดนมาจนถึงหลักเขตแดนที่ 45 แต่พื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราดนั้น อยู่ในบริเวณหลักเขตแดนที่ 73 ซึ่งเป็นที่ตั้งของบริเวณจุดผ่านแดนถาวรบ้านหาดเล็ก คณะกรรมการดังกล่าวดำเนินงานภายใต้ MOU ปีพ.ศ.2543 ที่มีสาระสำคัญของข้อตกลงให้หยุดสิ่งก่อสร้างถาวร ระหว่างไทยและกัมพูชาในเขตชายแดนโดยตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนขึ้นมาจากทั้งสองฝ่าย คณะกรรมการปักปันเขตแดนได้ดำเนินงานเรื่องปักปันเขตแดนมาจนถึงหลักเขตแดนที่ 45 ก็ต้องหยุดการดำเนินการ เนื่องจาก เกิดปัญหาการสร้างเขื่อนที่ตำบลหาดเล็กในบริเวณชายแดนที่อาจเกิด

ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา ดังนั้นในการจัดการปักปันเขตแดนเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนา ควรมีการเจรจาในระดับรัฐบาลระหว่างประเทศไทยและกัมพูชา เพื่อคลี่คลายปัญหาให้สามารถปักปันเขตแดนต่อไปจนแก้ไขปัญหาหลักเขตแดนที่ 73 บริเวณเขตเศรษฐกิจพิเศษ จังหวัดตราด การเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยและกัมพูชา มีเส้นทางที่เป็นไปได้ เนื่องจากทั้งสองประเทศต่างก็ร่วมมือกันเห็นด้วยในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนจังหวัดตราด มิใช่เป็นการพัฒนาที่เกิดผลประโยชน์เฉพาะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

4. การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชาในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราด แนวคิดของเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น เป็นการนำเข้ามาจากประสบการณ์การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศอื่น เช่น ประเทศจีน เป็นต้น ดังนั้น จึงมีจุดอ่อนในการนำมาใช้คือ การนำความคิดเศรษฐกิจพิเศษมาใช้โดยข้ามบริบท ทำให้เกิดปัญหาถึงความสอดคล้องกับภูมิสังคมของประเทศไทย ด้วยเหตุนี้ ผู้นำในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในจังหวัดตราด เห็นว่าควรมีการวางพื้นฐานปรัชญาการพัฒนาของเขตเศรษฐกิจพิเศษโดยอาศัยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราด

ส่วนมาตรการนโยบายขับเคลื่อนการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ของอำเภอรัญญประเทศและอำเภอดงมะดาง จังหวัดสระแก้ว มีข้อเสนอที่สำคัญ ดังนี้

1. การจัดการแรงงานข้ามชาติในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ จากเป้าหมายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนของรัฐบาล คสช. นั้น มุ่งที่จะจัดทำนิคมอุตสาหกรรมตามแนวชายแดน เพื่อรองรับแรงงานข้ามชาติจากกัมพูชามีให้ทะลักเข้ามาสู่พื้นที่ภายในของประเทศไทย นอกจากนี้ ยังพบอีกว่าในสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจหลักของจังหวัดสระแก้วในปัจจุบันนั้น ต้องพึ่งพาแรงงานกัมพูชาอย่างมาก ดังจะเห็นได้จาก กรณีของแรงงานกัมพูชาในภาคเกษตรกรรม จากการทำวิจัยเกี่ยวกับแรงงานกัมพูชาในภาคเกษตรกรรมของจังหวัดภาคตะวันออกที่ติดกับจังหวัดสระแก้ว ผู้วิจัยพบว่า มาตรการที่นำเสนอในการวิจัยดังกล่าวเบื้องต้น สามารถนำมาใช้ในการจัดการจัดการแรงงานข้ามชาติในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ดังนี้

มาตรการที่ 1 รัฐบาลควรตั้งศูนย์รับเรื่องราวร้องทุกข์ของแรงงานข้ามชาติในชุมชนที่มีการจ้างแรงงาน เนื่องด้วย คณะรักษาความสงบแห่งชาติ(คสช.) มีนโยบายที่จะรักษาภาพลักษณ์ของประเทศในสายตาของคนต่างชาติที่มองประเทศไทยเป็นประเทศที่มีการค้ามนุษย์ เพื่อเป็นการส่งเสริมนโยบายดังกล่าว ควรตั้งศูนย์ร้องเรียนสำหรับแรงงานข้ามชาติขึ้น เพื่อเป็นการรับเรื่องราวร้องเรียนอันจะเกิดจากการเอาเปรียบของนายจ้าง การขูดรีดจากเจ้าหน้าที่รัฐ อันจะทำให้แรงงานข้ามชาติได้รับผลกระทบและก่อให้เกิดความเสียหาย ซึ่งศูนย์ร้องเรียนนี้จะป็นหน่วยงานที่ช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติโดยตรงเพื่อให้เป็นมาตรฐานสากลในการให้ความคุ้มครองแรงงานในการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

มาตรการที่ 2 หน่วยงานรัฐควรเพิ่มบทลงโทษแก่บุคคลที่นำพาหรือผู้ให้ที่หลบเข้ามาอยู่อาศัยเป็นการถาวรในประเทศไทย เนื่องจากนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษตามแนวชายแดนของคณะรักษาความสงบแห่งชาติมีเจตนาที่ต้องการให้แรงงานกัมพูชาไม่ต้องมาอยู่อาศัยในประเทศไทยเป็นเวลานาน ดังนั้นควรเพิ่มบทลงโทษแก่บุคคลที่นำพาหรือผู้ให้ที่พักพิงแก่แรงงาน เนื่องจากบทลงโทษที่ใช้อยู่อาจน้อยเกินไป ทำให้ผู้กระทำความผิดไม่รู้สึกเกรงกลัวต่อบทลงโทษที่ได้รับ ส่งผลให้บุคคลเหล่านี้กลับมาทำความผิดอีก

ดังนั้น เพื่อให้เกิดความชัดเจนทางกฎหมายอันเป็นผลให้ผู้กระทำความผิดเกิดความเกรงกลัวต่อบทลงโทษที่จะได้รับ

2. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อการกระจายประโยชน์จากการพัฒนาอุตสาหกรรม ในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดสระแก้ว มีพื้นฐานอยู่ที่การจัดตั้งโรงงานในนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งแตกต่างจากเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดตราดที่เน้นการท่องเที่ยวและบริการในรูปแบบนิคมบริการ ดังนั้น ในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษสระแก้ว อาจก่อให้เกิดปัญหาตั้งแต่ระยะก่อสร้างที่อาจส่งผลกระทบต่อเรื่องมลพิษและการคมนาคมระหว่างการก่อสร้าง และเมื่อก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมเสร็จแล้วก็อาจจะเกิดปัญหาการระบายน้ำทิ้งหลังการผ่านบำบัดน้ำเสีย ปัญหามลพิษทางอากาศ รวมถึงปัญหาจราจรที่เพิ่มขึ้น ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของโรงงานในนิคมของเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยหลักการธรรมาภิบาลเพื่อช่วยลดและบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้น การใช้หลักการธรรมาภิบาลในกรณีนี้ที่สำคัญก็คือ หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นหลักการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย ในการใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนกับเขตเศรษฐกิจพิเศษควรมุ่งการสร้างกลไกและกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาอุตสาหกรรมและนิคมของเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยจัดตั้งคณะกรรมการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA monitoring committee) ซึ่งควรประกอบด้วยตัวแทนจาก 5 ฝ่ายแบบเบญจภาคี ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มโรงงาน กลุ่มราชการ กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มชุมชน

หลังจากความล้มเหลวของคณะกรรมการไตรภาคีในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มามาตาปุดแล้วก็มี ความพยายามรูปแบบใหม่คือ การจัดตั้งกรรมการสี่ฝ่ายของรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เราจะพบว่า คณะกรรมการสี่ฝ่ายประสบความสำเร็จล้มเหลว ดังนั้น ในการแก้ไขปัญหา มาตาปุดเนื่องจากละเลยการมีส่วนร่วมของชุมชน มาตาปุดโดยเข้าใจผิดว่าภาคประชาสังคมบางกลุ่มในระยะยังเป็นตัวแทนของชุมชน มาตาปุด ดังนั้น ในการดำเนินงานของคณะกรรมการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม ควรสนับสนุนให้ภาคชุมชนมีส่วนร่วมโดยตรงในคณะกรรมการดังกล่าว เช่น การเลือกตั้งตัวแทนชุมชนโดยใช้การเลือกตั้งจากผู้นำชุมชนทั้งหมดหรือการใช้สภาองค์กรชุมชนตำบลของเทศบาล มาตาปุดเป็นตัวแทนของภาคชุมชนในคณะกรรมการ เป็นต้น

สัดส่วนของคณะกรรมการติดตามตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อม ควรกำหนดสัดส่วน ตัวแทนจากภาคชุมชนมากกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนคณะกรรมการทั้งหมด โดยคัดเลือกมาจากตำบลในพื้นที่รัศมี 5 กิโลเมตร ตามสัดส่วนที่เหมาะสม บทบาทสำคัญของคณะกรรมการชุดนี้ก็คือ ให้โรงงาน เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนโดยรอบพื้นที่โครงการหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง หรือผู้ที่สนใจทั่วไป เข้าเยี่ยมชมโครงการหากมีการร้องขอเข้ามายังโครงการ นอกจากนี้ คณะกรรมการควรจัดตั้งศูนย์รับเรื่องร้องเรียนจากชุมชน ซึ่งการรับเรื่องร้องเรียนจะต้องดำเนินการแก้ไขปัญหาเรื่องร้องทุกข์จากชุมชนและต้องรวบรวมข้อมูลการร้องทุกข์ พร้อมผลดำเนินการแก้ไขปัญหาไว้ทุกครั้ง ตามขั้นตอนการรับและการตอบกลับข้อร้องเรียน

3. การจัดการปัญหาการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชุมชนในพื้นที่ จากกรณีปัญหาผู้นำของชุมชนและประชาชนในเขตเศรษฐกิจพิเศษของ 4 ตำบล คือตำบลป่าไร่ ตำบลบ้านด่าน ตำบลท่าข้าม และตำบลฝักชะ

ได้เรียกร้องให้ปรับเปลี่ยนที่ดิน สปก. ในเขตเศรษฐกิจพิเศษให้เป็นโฉนด โดยให้เหตุผลว่าประชาชนอาศัยอยู่ก่อนที่จะมีการจัดทำที่ดิน สปก. ในปีพ.ศ.2507 รวมถึงชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าว ได้ลงแรงและชีวิตในการรักษาที่ดินไว้ในช่วงสงครามเขมรแดง ดังนั้น การเปลี่ยนที่ดิน สปก. เป็นโฉนดจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในขณะที่กรมโยธาธิการและผังเมืองในฐานะกลไกที่รับผิดชอบในการวางผังเมืองของเขตเศรษฐกิจพิเศษ จะเห็นว่าข้อเรียกร้องดังกล่าวเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายและขัดแย้งกับนโยบายการทวงคืนผืนป่าของรัฐบาลในปัจจุบัน เราจะพบว่า เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากความเชื่อและการรับรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งไม่ควรแก้ไขโดยใช้กฎหมายแต่เพียงอย่างเดียว ทางออกของการจัดการปัญหาดังกล่าวควรใช้กระบวนการใน 2 รูปแบบ คือ การจัดเวทีเสวนาและการจัดเวทีนโยบาย ดังนี้

3.1 เวทีเสวนาจะเป็นเครื่องมือที่จะใช้กระบวนการแบบปรึกษาหารือ โดยการนำกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาพูดคุยทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ก่อนไปถึงการนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษร่วมกัน การเสวนาดังกล่าวควรเริ่มจากการนำข้อมูลของการประชุมเวทีเรียนรู้ของแต่ละชุมชนมาพิจารณาและหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ตัวแทนภาคส่วนต่าง ๆ เข้าร่วม อาทิเช่น ตัวแทนจากกรมโยธาธิการและผังเมือง กรมที่ดิน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กำนันผู้ใหญ่บ้าน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวแทนองค์กรชุมชน เป็นต้น

3.2 การจัดเวทีนโยบายสำหรับตัวแทนทางการของกลุ่มต่างๆที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ควรมีอำนาจเต็มในการตัดสินใจแทนหน่วยงานเพื่อให้เกิดผลได้จริงในภาคปฏิบัติ เช่น อธิบดีหรือผู้มีอำนาจเต็มกรมโยธาธิการและผังเมือง อธิบดีหรือผู้มีอำนาจเต็มกรมที่ดิน ผู้อำนวยการหรือผู้มีอำนาจเต็มของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ตัวแทนกำนันผู้ใหญ่บ้าน ผู้บริหารท้องถิ่นและประธานสภาองค์กรชุมชนตำบลในเขต 4 ตำบลของเศรษฐกิจพิเศษที่มีปัญหา คือ ตำบลป่าไร่ ตำบลบ้านด่าน ตำบลท่าข้าม และตำบลผักชะ

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาถึงมาตรการนโยบายร่วมกันเพื่อใช้ในกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออก โดยเอื้อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ควรมีมาตรการที่สำคัญ ดังนี้

1. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนา (inclusive growth) เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเป็นกลไกและกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการกระจายผลประโยชน์ที่ได้จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในเงื่อนไขการลงทุนในนิคมเป็นของภาคเอกชน ซึ่งย่อมมุ่งแสวงหากำไรเป็นตัวตั้งจนอาจจะเลยการแบ่งสรรผลประโยชน์ให้กับประชาชนในท้องถิ่นได้ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นกลไกและกระบวนการที่สำคัญในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากนิคม โดยร่วมมือกับภาคส่วนอื่นในรูปแบบพันธมิตรเบญจภาคี ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มโรงงาน กลุ่มราชการ กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มชุมชน

2. การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชาในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เนื่องจากจะเป็นการวางพื้นฐานปรัชญาการพัฒนาของเขตเศรษฐกิจพิเศษที่สอดคล้องกับสภาพวัฒนธรรมไทย นอกจากนี้ ยังสามารถใช้หลักปฏิบัติในการพัฒนาตามหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมาประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษ การประยุกต์ดังกล่าวจะ

นำไปสู่การยังประโยชน์ระหว่างรุ่นคน (generation) ทั้งคนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นต่อไปในอนาคต ดังหลักคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั่นเอง

สรุปและอภิปรายผล

ในการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย ผู้วิจัยจะอภิปรายเปรียบเทียบระหว่างข้อค้นที่ได้จากการศึกษาและองค์ความรู้เดิมจากเนื้อหาบทที่ 2 พบว่า ถึงแม้การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดตราดและสระแก้วจะได้รับการตอบสนองที่ดีค่อนข้างมากจากประชาชนในพื้นที่ แต่ก็พบว่าการขับเคลื่อนโครงการเศรษฐกิจพิเศษในปัจจุบัน อยู่ภาวะชะงักงันหรืออาจเรียกได้ว่าไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ข้อค้นพบดังกล่าว มีทั้งด้านที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม ดังนี้

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี¹⁶ ได้สำรวจทฤษฎีเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษและแบ่งออกเป็น 3 สำนักคือ

1. ทฤษฎีแนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เป็นทฤษฎีที่ใช้ในกลุ่มองค์การระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก ธนาคารพัฒนาเอเชีย สหประชาชาติ เป็นต้น ทฤษฎีแนวเศรษฐศาสตร์ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจในระดับมหภาค และมุ่งวิเคราะห์ให้เห็นถึงกลไกทางเศรษฐกิจรวมถึงนโยบายที่จะทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษประสบความสำเร็จ ดังนั้นจึงมักละเลยมิติทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองของการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษรวมถึง ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจด้วย

2. ทฤษฎีแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง งานของนักวิชาการในกลุ่มนี้ศึกษาในระดับจุลภาคโดยเลือกพื้นที่ศึกษาในประเทศใดประเทศหนึ่ง ดังนั้น จึงสนใจในระดับปฏิบัติการของการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษที่มีต่อเศรษฐกิจประจำวันของชุมชน เช่น ผลกระทบต่อวิถีชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

3. ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยม เป็นการนำมิติทางการเมืองและภูมิศาสตร์มาทำความเข้าใจการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยนำแนวคิดด้วยเทคโนโลยีเชิงอำนาจของมิเชล ฟูโกต์ และแนวคิดด้วยสภาวะยกเว้น (State of Exception) ของจอร์จโอ อักมเบน มาใช้ในการวิเคราะห์ ตัวอย่างเช่น ไอล์ วา ออง ได้วิเคราะห์การจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศจีนว่า เป็นผลผลิตของการจัดแบ่งพื้นที่ประเภทหนึ่งที่รัฐไม่ว่าจะภายใต้ระบอบการเมืองใดก็ตามได้ทำการเปลี่ยนการจัดการอธิปไตยในพื้นที่เฉพาะโดยให้ตลาดเข้ามาทำหน้าที่แทนกลไกทางการเมือง เพราะรัฐหวังที่จะเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางสถิติระดับโลก อองเห็นว่า เทคโนโลยีการจัดการพื้นที่และอธิปไตยดังกล่าว เป็นรูปแบบของเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่ประเทศจีนนำมาใช้ทดลองในโลกสังคมนิยมที่เน้นเศรษฐกิจแบบสั่งการ (Command Economy) และภายใต้การบริหารพื้นที่เสรีนิยมใหม่ที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆของประเทศ

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า การวิเคราะห์เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนของไทยสอดคล้องกับกรอบทฤษฎีของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง เนื่องจากการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นผลมาจากการใช้อำนาจรัฐเพื่อมุ่งการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ ในลักษณะของอำนาจนิยม คือ การกำหนดนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษโดยการตัดสินใจจากบนลงล่างที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม ได้เป็นการขับเคลื่อนกระบวนการนโยบายภายใต้การผลักดันของรัฐและกลไกของรัฐเป็นตัวหลัก

¹⁶ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, *หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ*. (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2561)

นอกจากนี้ จากข้อค้นพบเกี่ยวกับการประเมินผลกระทบความเป็นธรรมของงานวิจัย เมื่อมาอภิปรายเกี่ยวกับทฤษฎีสร้างความเป็นธรรม ซึ่งดำรงอยู่ในสังคมวิชาการตะวันตกจะ พบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นธรรมที่แตกต่างกันไปตามนักปรัชญาการเมืองที่สำคัญในปัจจุบัน ดังนี้^{17,18}

1. แนวคิดของอริสโตเติล แนวคิดเรื่องความเป็นธรรมของอริสโตเติลตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า สังคมการเมืองเท่านั้นที่จะช่วยให้มนุษย์ได้รับความสุขที่เป็นชีวิตที่ดี ความยุติธรรมหรือความเป็นธรรม คือ การตอบสนองแก่กันอย่างเหมาะสม ดังนั้น ความเป็นธรรมจึงเป็นเรื่องของคุณธรรม แต่มนุษย์เรามีความไม่เท่าเทียมเสมอภาคทางชนชั้น ดังนั้น ควรให้กลุ่มคนที่มีคุณธรรมสมควรที่จะเป็นผู้มีอำนาจในการเป็นผู้นำให้คนอื่นไปสู่ความสุขและความยุติธรรม

2. จอห์น ล็อก แนวคิดของ จอห์น ล็อก เกี่ยวกับความเป็นธรรมตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพเท่าเทียมกันในการแสวงหาความสุข ดังนั้น มนุษย์จึงสมควรได้รับสิ่งต่างๆเท่าเทียมกันโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่อง สิทธิในการมีชีวิตอยู่ การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์และเสรีภาพ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ทำให้คนเราสามารถแสวงหาความสุขได้ เมื่อพิจารณาในทางเศรษฐกิจ จอห์น ล็อก เสนอว่า มนุษย์ควรมีสัมพันธ์เกี่ยวกับผลิตผล เช่น ที่ได้จากแรงงานของตน แนวคิดนี้ต่อมาได้พัฒนาเป็นการใช้ระบบตลาดเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ให้เป็นธรรม

3. จอห์น 롤ล์ แนวคิดเรื่องความเป็นธรรม (fairness) ของจอห์น -roll นั้น มุ่งเสนอให้รัฐช่วยเหลือชดเชยแก่คนจน โดยให้ผู้ที่ได้เปรียบต้องยอมจ่ายให้แก่คนที่เสียเปรียบในรูปของสวัสดิการของรัฐ จอห์น -roll เน้นความเสมอภาคที่ให้โอกาสทุกคนแข่งขันกันโดยเริ่มต้นจากจุดแรกเท่าๆกัน และให้รัฐมีบทบาทเป็นเสมือนกรรมการ ดังนั้น จึงเป็นความเป็นธรรมทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองคือ การใช้กลไกของรัฐและตลาดนั่นเอง

4. คาร์ล มาร์ก แนวคิดความเป็นธรรมของคาร์ล มาร์ก เป็นการมองในเชิงโครงสร้างคือ คาร์ล มาร์ก เห็นว่าระบบทุนนิยมก็มีความยุติธรรมตามแบบของตนและระบบคอมมิวนิสต์มีความยุติธรรมตามแบบของตนเช่นกัน แต่คาร์ล มาร์กเห็นว่าความยุติธรรมในระบบคอมมิวนิสต์ดีกว่าทุนนิยม เนื่องจากมนุษย์ทุกคนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม ดังนั้น คนเราจึงมีแรงจูงใจในการทำการผลิตทำให้สามารถผลิตของกินของใช้ที่มากเกินต่อความต้องการของสังคม ดังนั้น ปัญหาความยุติธรรมก็จะยุติลงเพราะมีผลผลิตมากเกินไปจนใครก็สามารถจะเอาไปก็ได้

ข้อค้นพบในการวิจัยเรื่องกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในภาคตะวันออกนั้น สอดคล้องกับทฤษฎีสร้างความเป็นธรรมของจอห์น -roll ซึ่งเน้นความเป็นธรรมในการกระจายรายได้และทรัพยากรของสังคม (distributive justice) เนื่องจากการสร้างความเป็นธรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตั้งอยู่บนความทะเยอทะยานเชื่อว่ากลไกกระจายรายได้จะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ หลังจากที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจ (trickle-down-effect) กลไกดังกล่าวไม่น่าจะมีความทำงานได้จริงจากข้อค้นพบในการวิจัยเบื้องต้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนควรกำหนดนโยบาย

¹⁷ อุกฤษ แพทย์น้อย, รายการโทรทัศน์ ช่อง 11, สืบค้นเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2537.

¹⁸ ปิยฤดี ไชยพร, สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย, การประชุมสัมมนา, สืบค้นเมื่อวันที่ 14-16

ให้สอดคล้องกับทฤษฎีการสร้างความเป็นธรรมของจอห์น รอลล์ ทฤษฎี ในการกระจายรายได้ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าในการนำเสนอกลไกเชิงนโยบายเพื่อก่อให้เกิดความเป็นธรรมในการกระจายรายได้เพิ่มขึ้นนั้น ควรให้ความสำคัญกับกลไกทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น การสร้างผลเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ หรือบทบาทของรัฐในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการตัดสินใจในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. นโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนถือว่าเป็นนโยบายภายใต้กรอบนโยบายไทยแลนด์ 4.0 ที่มีการยกหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นฐานในการพัฒนา ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาว่าจะประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนได้อย่างไร
2. ความล่าช้าของการขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน เป็นผลมาจากการที่รัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้หันไปให้ความสำคัญกับการพัฒนาระเบียงเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนจะมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มยุทธศาสตร์และแผนการประชาสัมพันธ์ สำนักโฆษก. ผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายเขต

พัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.). 2557. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2557. จากเว็บไซต์

<http://www.thaigov.go.th/th/news1/item/84757>.

ข่าว 3 มิติช่อง 3. การคัดค้านการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษเชียงราย. วันที่ 30 สิงหาคม 2558 และ 19 ธันวาคม 2558.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2561

ปิยฤดี ไชยพร. สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย. การประชุมสัมมนา. สืบค้นเมื่อวันที่ 14-16 พฤษภาคม 2549

สำนักงานจังหวัดตราด. รายงานความก้าวหน้าการดำเนินการขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตราด. 2560. อัดสำเนา.

อุกฤษ แพทย์น้อย. รายการโทรทัศน์ ช่อง 11. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2537.

Teddie Charles and Tashakkori Abbas. **Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences**. London: SAGE Publications Inc, 2009.

Yamane, **Statistic: An Introductory Analysis**. Third edition New York: Harper and Row, 1973.

สัมภาษณ์

กิจปภา ประสิทธิเวช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2559, นายกเทศมนตรีตำบลหาดเล็ก
ชิตีพัทธ์ แก่นจันทร์. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2560, นายกเทศมนตรีตำบลบ้านด่าน
เบญจวรรณ อานเป็รื่อง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2560, อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดตราด
ปิยะวุฒิ ประสิทธิเวช. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2559, กำนันตำบลหาดเล็ก
ภักธรณ์ เทียนไชย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2561, อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสระแก้วชลบุรี.
อภิชัย พันธเสน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2560, วิทยากรบรรยาย, มหาวิทยาลัยบูรพา. อัดสำเนา.
อมรฤทธิ์ พูลสวัสดิ์, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2558, ชาวบ้าน, ศาลาเอนกประสงค์